

**Κόντρα στο ρεύμα.
Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας και οι ρήξεις του με τη νεοελληνική κοινωνία και τις αναμονές
του αναγνωστικού κοινού**

Λάμπρος Βαρελάς*

Είναι αρκετά γνωστό το σκάνδαλο που προκάλεσε στους κατοίκους της ορεινής Ναυπακτίας η περιγραφή από τον Καρκαβίτσα του χωριού των ζητιάνων, τα Κράβαρα, στο περ. *Εστία* το 1890 («Κράβαρα (Οδοιπορικοί σημειώσεις)», 14.10. – 30.12., σε 12 συνέχειες). Παραθέτω το σχετικό απόσπασμα από το οδοιπορικό του Καρκαβίτσα, που αποτέλεσε την πέτρα του σκανδάλου και γέμισε οργή τους καταγόμενους από την περιοχή:

Διότι, αφού είνε αλήθεια ότι οι άνθρωποι λαμβάνουν αισθήματα και ιδέας αναλόγους τη φύσει εν τη οποία ζώσιν, οι Κραβαρίται δεν ήτο δυνατόν να είνε άλλως παρά ποταποί και αποθεθαρρημένοι. Από του καλητέρου αυτών, του ζώντος μέσω πλούτου και δόξης μέχρι του μικροτέρου, του τρεφομένου με κορόμηλα και αγριαπίδια, από του ανωτέρου αξιωματικού, του φέροντος σπάθην εις την ζώνην και διατάσσοντος μέχρι του ρυπαρού νυκτοκλέπτου πάντες έχουν την αυτήν ψυχικήν εκδήλωσιν εξ όλου των του ατόμου είνε ορεινοί αλλ' ορεινοί άτολμοι. Επί της αλβανικής αυτών μορφής φαίνεται η εξυπνάδα και η δολιότης, η φυσική ευχέρεια των προσωπικών μυών εις εκδήλωσιν όλων των αισθημάτων το σώμα των είνε συνεσταλμένον, ωσει αποκαμόν υπό τον φόρτον της πενίας, αι δε χείρες των μακροδάκτυλοι φαίνονται πλασμένοι διά την επαιτείαν ή την λαθροχειρίαν. Όπως δε η φυσική αυτή κατάσταση του τόπου διέπλασε τον άνθρωπον ούτω και ο άνθρωπος διέπλασε τας παραδόσεις του.¹

Αρκετά γνωστές αλλά όχι πλήρως βιβλιογραφημένες είναι και οι αναμενόμενες οργισμένες αντιδράσεις κατοίκων της ορεινής και πεδινής Ναυπακτίας ή καταγόμενων από αυτά τα μέρη για την προσβολή του τόπου τους, αντιδράσεις που στοίχισαν στον Καρκαβίτσα εικοσαήμερη φυλάκιση από τη στρατιωτική υπηρεσία του και μια πρόσκληση σε μονομαχία από ναυπάκτιους στρατιωτικούς και φοιτητές, την οποία τελικά απέφυγε.² Αξίζει να παρατεθεί εδώ η ακόλουθη αβιβλιογράφητη διαμαρτυρία του καταγόμενου από τη Ναύπακτο Γιάννη Βλαχογιάννη, τελειόφοιτου τότε της Φιλολογίας, ο οποίος υποδεικνύει τη λύση της μονομαχίας για το ξέπλυμα της προσβολής:

Κύριε Διευθυντά του «Άστρος»,

Τω όντι ευτελής τρόπος εκδικήσεως θα ήτο η παρά τω υπουργείω των Στρατιωτικών ενέργεια προς εφαρμογήν κατά του κ. Καρκαβίτσα του νόμου περί των εις την δημοσιογραφίαν άνευ αδείας κατερχομένων αξιωματικών, διά τας εν τη "Εστία" υπό τον τίτλον "Κράβαρα" καταχωρισθείσας υπ' αυτού εντυπώσεις εκ της επαρχίας Ναυπακτίας. Αν έγινε παρά τω υπουργείω ενέργειά τις, αυτή έπρεπε να αφεώρα ουχί εις την ακίνδυνον ταύτην του νόμου παράβασιν υπό του κ. Καρκαβίτσα, αλλ' εις όσα προσβλητικά των Ναυπακτίων αξιωματικών (των Κραβαριτών αξιωματικών, κατά τον Καρκαβίτσαν) ωρισμένως υπ' αυτού εγράφησαν εν ταις υπό τον άνω τίτλον εντυπώσεσιν αυτού εκ της Ναυπακτίας. Αν δε το υπουργείον εδράξατο της ευκαιρίας να ανασυλώση (κατά την συνήθη φράσιν) εις βάρος του κ. Καρκαβίτσα τον υπ' αυτού αθώς μη τηρηθέντα νόμον, ουδείς λόγος. Αλλ' ιδού το σχετικόν χωρίον (*Εστίας*, αριθ. 43) [...]

* Λάμπρος Βαρελάς. Επίκουρος Καθηγητής Νεοελληνικής Φιλολογίας (ΑΠΘ): lambrosvar@yahoo.gr

¹ Α. Καρκαβίτσας, «Κράβαρα (Οδοιπορικοί σημειώσεις)», *Εστία Εικονογραφημένη*, αρ. 43 (29.10.1890) 258 κ.ε. (= Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Άπαντα*, τόμ. 3. Παρουσίαση Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Εισαγωγή-επιμέλεια Νίκη Σιδερίδου, Αθήναι, εκδ. οίκος, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1973, σσ. 1625-1626). Στη 10η δημοσίευση («Μπέρκου και Μπερίστα. – Επαίται. – Ήθη και έθιμα. – Αναχώρησις και επιστροφή», αρ. 51, 23.12.1890 (= *Άπαντα*, ό.π., τόμ. 4, σσ. 1673-1676)) ο Καρκαβίτσας αναφέρεται στην επαιτεία και στα σχετικά επιλήψιμα ήθη και έθιμα.

² Βλ. τα λήμματα αρ. 350-352 στο «Η βιβλιογραφία Α. Καρκαβίτσα» της Νίκης Σιδερίδου, Αθήνα 1973 (ανάτυπο από τον τέταρτο τόμο των *Απάντων* Καρκαβίτσα, ό.π. (σημ. 1)).

Ημείς απορούμεν πώς, πλην του περιγραφικού μέρους των εντυπώσεων και των δακτυλομετρικών παρατηρήσεων, κατώρθωσεν ο κ. Καρκαβίτσας να μελετήσει εις ελαχίστας ημέρας ταχυπορίας τον χαρακτήρα και την ηθικήν κατάστασιν λαού ολοκλήρου, συμπεριλαμβανομένων και των αξιωματικών μέχρι του ανωτάτου μάλιστα! πλην αν, ως προς τους τελευταίους τούτους, το πόρισμα αυτού συνήγαγεν επιχειρήσας συμπληρωματικήν και μακροχρόνιον ανά τα διάφορα σώματα του στρατού περιοδείαν προς ειδικήν των Ναυπακτίων αξιωματικών συμπληρωματικήν μελέτην!

Ως προς δε τον τρόπον της επανορθώσεως των ανακριβειών τούτων και της προσγενομένης αδικίας, ημείς δεν θεωρούμεν προσφορώτατον τον διά της υπηρεσιακής οδού, υπάρχοντος άλλου, όστις πλην του προσόντος τούτου δύναται να είνε και αξιοπρεπέστερος. Τοιούτον δε μετά βεβαιότητος προσδοκώμεν παρά των εν Αθήναις Ναυπακτίων αξιωματικών, ότινες είνε αρμοδιώτεροι λόγω προτεραιότητος. Εις ημάς δε ανήκουσι τα δευτερεία.

Εν Αθήναις τη 18 Ιανουαρίου 1891.

Ιωάννης Οδ. Βλαχογιάννης

τελειόφοιτος της Φιλολογίας εκ Ναυπάκτου.³

Εντούτοις, παρ' όλες τις αντιδράσεις ο Καρκαβίτσας δεν πτοήθηκε πολύ και ετοιμάζε για την *Εστία* του 1893 το διήγημα «Ο Κραβαρίτης», το οποίο και είχε αναγγελθεί από το περιοδικό ως προσεχής δημοσίευση (αρ. 49, 6.12.1892). Το έργο εντέλει δεν δημοσιεύτηκε, αλλά είναι μάλλον βέβαιο πως αποτελούσε πρόπλασμα του *Ζητιάνου*, τον οποίο ο συγγραφέας δημοσίευσε τελικά στα 1896 τοποθετώντας την κεντρική δράση του στον θεσσαλικό κάμπο.

Ο Καρκαβίτσας δεν προκάλεσε μόνο τότε το αναγνωστικό κοινό και την ελληνική κοινωνία συνολικότερα. Στη χριστουγεννιάτικη *Ακρόπολη* του 1895, όπου δημοσιεύονται απόψεις λογίων με αφορμή την εορτή των Χριστουγέννων, διατυπώνει μια απροσδόκητη κρίση για τη δράση του Ιησού απέναντι στην πατρίδα του, την Ιουδαία:

Αν δεν εγοήτευε το πνεύμα η αφέλεια των λόγων του και δεν εκολάκευε τον άνθρωπον πάσχοντα η άμετρη συμπάθειά του, ο Χριστός δεν θα είχαν έως σήμερα άλλη στην ιστορία θέσι παρά του προδότου. Σ' εποχή που ο Ισραήλ Μεσσίαν εξητούσε, της πατρίδος ελευθερωτήν, αυτός ονειροπόλος σπουδάξει να σύρη τη φλογερή νεολαία του στους ουρανούς, αντί να την τινάξει καταστρεφτική επάνω στις Ρωμαϊκές λεγεώνες. Από την απάτριδα εκείνη πράξι του, σέρνεται άπατρις έως σήμερα ο μέγας Ισραήλ σ' όλο το πρόσωπο της γης. Για τούτο στη μεγάλη αυτήν τραγωδία, ποτέ δεν με συγκινεί ο πάσχων ήρωας. Το θαυμασμό και τη συμπάθειά μου πέρνουν τ' άλλα πρόσωπα, οι Γραμματείς και οι Φαρισαίοι. Αυτοί αγωνίζονται υπέρ βωμών και εστιών. Και ακόμη σήμερα, μετά δεκαενηά αιώνες από τότε, μόνο οι υπέρ βωμών κ' εστιών αγωνιζόμενοι στεφανούνται.⁴

Και δεν ήταν η πρώτη φορά που είχε δημοσιεύσει τέτοιες βέβηλες θέσεις. Ανάλογες απόψεις είχε διατυπώσει και νωρίτερα, στις αρχές του 1892, όταν είχε επισκεφτεί το Βελεστίνο, την πατρίδα του εθνομάρτυρα Ρήγα. Η συγκίνηση που νιώθει για τον τόπο γέννησης του Ρήγα είναι καταλυτική συγκριτικά με τη γέννηση του Ιησού:

Τί έχει να κάμη η φάτνη της Βηθλεέμ απέναντι της κοίτης ενός εθνομάρτυρος; Ο Χριστός εκήρυξε το Ευαγγέλιόν του δι' όλον τον κόσμον· αλλ' ο Ρήγας εκήρυξε το ιδικόν του διά τον δούλον εθνισμόν. Ο Χριστός είχε εις τα στήθη του ολόκληρον την ανθρωπότητα· και ο Ρήγας είχε εις τα ιδικά του στήθη μίαν μεγάλην Πατρίδα, δεσμευμένην, τυπτομένην, εξηυτελισμένην. Ο Χριστός έκραζεν εις τον νεκρόν Λάζαρον εγείρου, και ο Ρήγας έλεγε το αυτό εις ολόκληρον νεκρόν λαόν· και η φωνή τού στέντωρος ηκούσθη και ο νεκρός ανέστη άνευ θείας τινός συμπράξεως, παρά διά των ασμάτων του μόνον. Ας συλλογίζωνται άλλοι ότι είνε άνθρωποι και

³ «Επιστολαί προς το "Άστν". Τα Κράβαρα του κ. Καρκαβίτσα», εφ. *Το Άστν*, 21.1.1891.

⁴ Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Χριστουγεννιάτικαι γνώμαι», εφ. *Ακρόπολις*, 25.12.1895 (= Α. Καρκαβίτσας, *Τα άπαντα*. Αναστύλωσε και έκρινε Γ. Βαλέτας, τόμ. Ε', Αθήναι, εκδ. οίκος Χρήστος Γιοβάννης, 1973, σσ. 71-72).

ας λατρεύουν τον σωτήρα του κόσμου· εγώ θέλω να είμαι μόνον ο αναστάς Έλληνας και τιμώ και δοξάζω τον αναστήσαντά με!...⁵

Αλλά και αργότερα τις ίδιες απόψεις επαναλαμβάνει, με αφορμή τον επετειακό εορτασμό της 25ης Μαρτίου. Στο εορταστικό φύλλο της εφ. *Εστία* το 1901 δημοσιεύει το κείμενο «Ο ναός μου», όπου εμφανίζει την περσόνα του, τον Πέτρο Αβράμη, να δηλώνει τα εξής:

«Όταν κάποτε σκεφθώ –πολύ σπάνια ευτυχώς– πως αποτελώ κ' εγώ μέρος της ανθρωπότητας, γονατίζω μπροστά στη γλυκειά και ήρεμη μορφή του Ιησού, τη μορφή που μιλεί τρανόλαλητα το "αγαπάτε αλλήλους". Γονατίζω, φιλώ ταπεινά την εσθήτα της Μητρός Του και δοξάζω τους Αποστόλους Του, οι οποίοι με τη σακκούλα στον ώμο και το ραβδί στο χέρι εγύρισαν τον κόσμο και υπέφερον τα μύρια για την αγάπη της ανθρωπότητας και του διδασκάλου των.

Όταν όμως συλλογισθώ –και αυτό συχνότερα– ότι είμαι Έλληνας, μόνον τότε η μορφή του Ιησού χάνεται μπροστά στην αρρενωπή κορμοστασιά του Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου. Η Παναγία σβύνει μπροστά στη Μπουμπουλίνα, και οι Απόστολοι μπροστά στους Μάρτυρας της Επανάστασεως. Και νομίζω πως δεν έχω άδικο. Σαν Έλληνας, λατρεύω εκείνους που αμέσως και μόνον για την πατρίδα μου εμαρτύρησαν. Ας γένη Ελλάς η ανθρωπότης όλη, και τότε να δοξάσω και όλους τους μάρτυράς της.

Αν κατορθώσω ποτέ —α, τι όνειρο— αν κατορθώσω ν' αποχτήσω κ' εγώ μόνιμη κατοικία, μέσα της θα κάμω ένα ναό —τον Ναό μου. Γύρω της θα βάλω εικονίσματα— δικά μου προσκυνητάρια. Και θα είνε προσκυνητάρια μου οι αρματωλοί, εκείνοι οι τραχείς κάτοικοι των βουνών που με το καρνοφύλι επάλαιβαν εναντίον της δουλείας του Γένους. Θα είνε οι ταπεινοί ρασσοφόροι που μέσα στα ερημοκκλήσια τους έσμιγαν τους ιερούς ψαλμούς με τα τραγούδια της ελευθερίας. Θα είνε οι ακούραστοι πολεμισταί του εικοσιένα που εσκοτώθηκαν, εσουβλίσθηκαν, επήθησαν ζωντανοί, εκατακομματιάσθηκαν, εγυμνώθηκαν, ατιμάσθηκαν για τη δόξα και το μεγαλείον της Πατρίδος.

Και ανάμεσα σ' αυτούς θα κρεμάσω ένα άλλο εικονοστάσι, εικονοστάσι πρωτάκουστο. Γύρω τριγύρω κορνίζα γαλανόλευκη και το βάθος του αδειανό. Αδειανό για τους ξένους, για μένα ολόγιομο σαν το φεγγάρι. Και θ' ατενίζω πρώτα τις μορφές τις γνώριμες. Μα θα λιβανίζω έπειτα τις άγνωστες μορφές, τ' άγραφα και τ' αμνημόνευτα ονόματα εκείνων που παράμερα εμαρτύρησαν. Εκείνων που εμαρτύρησαν, κ' εκείνων που θα μαρτυρήσουν ακόμη για την αποκατάστασιν του Γένους μας. Πόσοι θα είνε, κανείς δεν τους ξέρει. Μα τους φαντάζομαι πως θα είνε άμετροι...»⁶

Την άνοιξη του 1896, εν μέσω του έξαλλου εθνικού ενθουσιασμού για τη νίκη του μαραθωνοδρόμου Σπύρου Λούη, αντιτίθεται στη λατρεία της ταχύτητας και του τσαρουχιού του νικητή και σχολιάζει καυστικά τη στάση της ελληνικής κοινωνίας, επειδή έτσι αποδείκνυε την ανωριμότητά της:

Λαοί και άτομα την πρόοδό τους σημειώνουν με τα ιδανικά και τα σύμβολά τους. Τη γοργότητα των ποδιών και τη βάνουση ρώμη, τον βαρύν όγκο των σαρκών καθώς και τα πηχιαία κόκκαλα μόνο ο πρωτογενής και βάρβαρος άνθρωπος εδόξασε κ' εθεοποίησε. Μόνο εκείνου που ο αδρανής και απολιθωμένος ακόμη νους, δεν είνε ικανός να κεντηθή από άλλες λεπτότερες εντυπώσεις, να δεχθή άλλες υψηλότερες εκπλήξεις, εκπλήττεται εμπρός στο βάνουσο και το χυδαίο κ' εκείνο ανακηρύττει ιδανικό του και σύμβολο.

[...] Άρα ο ελληνικός λαός, τόσο ξετρελλαμένος τώρα για τη νίκη του Μαρουσιώτη Μαραθωνοδρόμου, τόσα καίοντας στα ποδάρια του θυμιάματα και τόσο πιστεύοντας μ' εκείνα να καταπλήξη τον κόσμο, δεν μαρτυρεί άλλο παρά πως ένδοξα επέρασε στο βρεφικό του στάδιο. Στα ποδάρια ακόμη βρίσκεται, στα ποδάρια! Η εξωτερική του όψις, τα φορέματά του, οι τρόποι του· οι τέχνες και οι επιστήμες· οι τίτλοι και τ' αξιώματα, όλα κάθοντ' επάνω του πρόσθετα και ξένα, χωρίς να έχουν καμμία σχέσι, χωρίς να φέρνουν καμμία ενέργεια στον

⁵ Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Η πατρίς του Ρήγα (Θεσσαλικά εικόνες)», *Εστία εικονογραφημένη*, αρ. 9 (1.3.1892) 141 (= *Απαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 4, σσ. 1734-1742).

⁶ Α. Καρκαβίτσας, «Ο ναός μου», εφ. *Εστία*, 25.3.1901 (= *Απαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 3, σσ. 1447-1449).

εσωτερικόν άνθρωπο, στο μαλλιαρό και αναίσθητο χτήνος. Κάθοντ' επάνω του είτε περνούν απ' εμπρός του σαν τα γοργόφτερα πουλιά, σαν τα γαλάζια κύματα του αιθέρος, που δεν σημειώνουν καμμία στο γιαλί του παραθυριού μου εντύπωσι.

Ωστε οι δύο τρεις κραυγές που ακούσθηκαν μέσα στον τρελλό θόρυβον απελπισμένες κ' ήθελαν να κοπάσουν τον θόρυβον αυτόν, δεν εσκέφθησαν φαίνεται καθόλου τον σιδηρένιο νόμο της εξελίξεως. Επροτιμούσαν φαίνεται να ιδούν τον ελληνικό λαό να χαιρετίζη τη βάνουσην ύλη αλλά και να προσκυνή το πνεύμα και το αίσθημα. Αυτά όμως είνε υψηλά ένστικτα και προϋποθέτουν λαό που ακολούθησεν όλα της εξελίξεως τα στάδια. Ο ελληνικός λαός όμως, μόνος του ετρανολόλησε τώρα με τους άρχοντάς του και με τους προύχοντάς του, ότι βρίσκεται ακόμη στο πρώτο του στάδιο. Σύμβολό του έκαμε τα ποδάρια. Αργότερα, μετά αιώνας αιώνων αν ζήση, ακολουθώντας το φυσικό και απaráβατο νόμο, θα φτάση και στην καρδιά και στο κεφάλι ακόμη.

Και τότε θα δοξάση το πνεύμα.

Ας χαρή τόρα το νέο του σύμβολο!⁷

Κατά τη διάρκεια επίσης των Ολυμπιακών Αγώνων, συνεχίζει να πηγαίνει κόντρα στο ρεύμα αποτελώντας μια παράφωνη νότα μέσα στο ενθουσιαστικό κλίμα από τις νίκες των ελλήνων αθλητών και σε άλλο άρθρο του («Ο Νάρκισσος», *Εστία* 16.4.1896) χλευάζει τον ναρκισσισμό των Ελλήνων για τις άχρηστες (για τα εθνικά ζητήματα) νίκες των αθλητών και τονίζει ότι οι έλληνες θεατές κανονικά θα έπρεπε να χαιρόνται μόνο για τη νίκη του αθλητή Καρασεβνταλή στη σκοποβολή, αφού μόνο αυτό το άθλημα/εξάσκηση θα ήταν χρήσιμο για την απελευθέρωση των αλύτρωτων περιοχών.

Φυσικά ούτε αυτές οι θέσεις έμειναν χωρίς αντίδραση από το κοινό της εποχής. Αν δεν μας διαφεύγουν πάντως στοιχεία από τον σύγχρονο τύπο, οι βιβλιογραφημένες αντιδράσεις εναντίον του Καρκαβίτσα είναι λίγες και σχετικά ήπιες συγκριτικά με τις αιρετικές και βλάσφημες απόψεις που διατυπώνει. Ένας αναγνώστης της εφ. *Καιροί* (υπογράφει με το ψευδώνυμο «Υμέτερος Ξ» ο Γ. Βαλέτας τον ταυτίζει χωρίς τεκμήρια με τον εκδότη της εφημερίδας Πέτρο Κανελλίδη⁸) στέλνει εκτενέστερες επιστολές ύστερα από τη δημοσίευση των απόψεων για τον Ιησού και για τον Λούη (30.12.1895 και 15.4.1896). Η εφημερίδα δημοσιεύει ένα μικρό τμήμα από την καθεμία, όπου εκφράζεται η αντίθεση για τα «βλάσφημα παραληρήματα του εγκεφάλου»⁹ του Καρκαβίτσα για τον Ιησού και για τον Λούη, και όπου αποτυπώνεται το εχθρικό κλίμα που είχε δημιουργηθεί εναντίον του συγγραφέα από τμήματα της ελληνικής κοινωνίας και του αναγνωστικού κοινού, που εξέφραζαν και τους φιλοχριστιανούς και τους αρχαιολάτρες:

Αξιότιμε κύριε,

Ο κ. Καρκαβίτσας επί τη εορτή των Χριστουγέννων εδημοσίευσεν εν τη «Ακροπόλει» βλασφημίαν κατά της πίστεως. Εκλήθη τότε το νόσημά του *Ντελίριουμ τρέμενς*, από του οποίου δεν εθεραπεύθη δυστυχώς, ως παρετήρησα μετά θλίψεως. Επωφεληθείς τους Ολυμπιακούς αγώνας ύβρισεν εν τη «Εστία» την πατρίδα του, παρεγνώρισεν, ηλιθίως, μά την αλήθειαν, τον σκοπόν των Ολυμπιακών αγώνων και των σωματικών ασκήσεων.

[...] Παρέθεσα τα ανωτέρω μετ' αηδίας διά να αποφύγω λόγους περιττούς, καταστήσω σέ πρόδηλον πού υπάρχει η κτηνωδία, περί της οποίας ο Καρκαβίτσας ούτος ομιλεί. Ο νους του, παράλυτος και συντετριμμένος, έχει πολλήν αναλογίαν προς την γλώσσαν, την οποίαν μεταχειρίζεται, την ουδαμού υπάρχουσαν, και η λογική του προσήκει μόνο εις κτήνη αληθή και εις παράφρονας. Τούτου ένεκα ο άνθρωπος δεν δύναται να συλλάβη ιδέαν τής θαυματουργού επιρροής των σωματικών ασκήσεων επί τε των ατόμων και των λαών, ουδέ τής από τούτων σωματικής ευρωστίας, ήτις εμπνέει την ιδέαν του καλού και του κάλλους, εντέίνει δε υπερόχως

⁷ Α. Καρκαβίτσας, «Νέο σύμβολο», εφ. *Εστία*, 6.4.1896 (= *Άπαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 3, σσ. 1434-1436).

⁸ Α. Καρκαβίτσας, *Τα άπαντα*. Ανατύλωση και έκρινε Γ. Βαλέτας, ό.π. (σημ. 4), τόμ. Ε', σ. 393.

⁹ Υμέτερος Ξ., «Πάρανοια και παραλογισμός», εφ. *Καιροί*, 30.12.1895.

τον νουν, την βούλησιν και τα προτερήματα και προάγει θαυμασίως τον πολιτισμόν. Κρίνει ο άνθρωπος, ότι η σωματική ευρωστία και δύναμις ανήκει εις τα κτήνη και τιμάται υπό των αγρίων λαών, απαίδευτος δε ων, ως φαίνεται, μέχρι βαθμού ανδραποδώδους, δεν ανοίγει τα στραβά του ή δεν έχει μάτια όπως διακρίνη, ότι η υπερφυής τέχνη, η υπέροχος διάνοια και ο λαμπρότατος πολιτισμός των ημετέρων προγόνων, ήτοι των αρχαίων Ελλήνων, βάσιν έσχε και θεμέλιον τας γυμναστικές ασκήσεις του σώματος και τον κότινον των Ολυμπιακών αγώνων.¹⁰

Οι προκλητικές θέσεις του Καρκαβίτσα δεν σταματούν εκεί. Είναι γνωστό ότι στον *Ζητιάνο* (που δημοσιεύτηκε πρώτα ως επιφυλλίδα στην εφ. *Εστία* την άνοιξη του 1896¹¹) περιγράφει με μελανά χρώματα και εντυπωσιακή σκληρότητα τους κατοίκους του θεσσαλικού κάμπου. Τους παρουσιάζει σαν κτήνη άβουλα και υποτακτικά, στο γονιδίωμα των οποίων έχει εγγραφεί η δουλοσύνη της τουρκικής κατάκτησης, και άρα είναι άξιοι της μοίρας τους να υποστούν την πλήρη εκμετάλλευση από τον τετραπέρατο Τζιριτόκωστα.

Τον Απρίλιο του 1901, με αφορμή τα αποκαλυπτήρια του αγάλματος του Κολοκοτρώνη στην οδό Σταδίου, διατυπώνει μια εριστική άποψη για τον πιο διάσημο οπλαρχηγό του Επανάστασης (υιοθετεί στην πραγματικότητα αντίστοιχες απόψεις του άγγλου ιστορικού Finley), κόντρα στο ρεύμα εθνικοπατριωτικού ενθουσιασμού που κυριαρχεί στα σχετικά με την περίσταση δημοσιεύματα:

Ο Θ. Κολοκοτρώνης είνε, νομίζω, η περιεργότερη φυσιογνωμία του Εικοσιένα. Όχι γιατί δεν βρέθηκαν και άλλοι ανώτεροι και ίσοι του. Αλλά γιατί αυτός είχε μέσα του όλα τα προτερήματα και όλες τις αδυναμίες όλων μαζί των άλλων. Ήτο πολύτροπος. Περισσότερο κομματάρχης παρά πολεμιστής· περισσότερο τερτιπλής παρά ήρωας· περισσότερο δημοκόπος παρά επιβλητικός. Σωστός διαβολάνθρωπος. Πότε με μύθους, πότε με καραγκιοζιλίκια, πότε με δάκρυα και μικροκακομοιρίες και πότε με θρασύτητα κατώρθωνε να κερδίζει την εμπιστοσύνη μεγάλων και μικρών και να τους παίξει στα χέρια του σαν νευρόσπαστα.

Ποτέ δεν επήγε να σμίξει τον κίνδυνο –πολεμικό είτε πολιτικό κίνδυνο– μούτρο με μούτρο αλλά πάντα το γύρω-γύρω· ποτέ δεν έρριξε κάτω τον αντίπαλο με γερά μπράτσα· αλλά πάντα με διπλοποδιές. Και αν εκαταλάβαινε από πριν πως ούτε οι διπλοποδιές θα τον ωφελούσαν, έφευγεν επίτηδες για να μη κινδυνέψη την δημοτικότητά του. Είχε όμως πάντα και την παροιμία πρόχειρη για να δικαιολογήση στον κόσμο το φέρσιμό του αυτό. Σε όλη του τη ζωή βοήθημά του είχε τον νου και ποτέ το χέρι του. Ενσάρκωση του Μωραϊτισμού δεν ηθέλησε ν' αφήσει ποτέ το Μωρηά του, όπως το ψάρι τα νερά.

Ο ακριβοδίκαιος ιστορικός θα εύρη και σ' αυτόν τις κηλίδες. Αλλά κηλίδες έχει και ο ήλιος. Όμως ο ήλιος είνε απαραίτητος για τη ζωή και τη συντήρησι του κόσμου. Έτσι και ο Κολοκοτρώνης, με όλες τις κηλίδες του ήτον στα χρόνια εκείνα η μεγαλύτερη δύναμη της επαναστάσεως και από τους κυριότερους δημιουργούς της ελευθερίας μας.¹²

¹⁰ «Τρέλλας συμπτώματα», εφ. *Καιροί*, 15.4.1896. Το δημοσίευμα είναι αβιβλιογράφητο. Τα δημοσιεύματα των *Καιρών* (μάλλον το πρώτο) τα μνημονεύει ο Κ. Παλαμάς, όταν στις αρχές του 1899 συγκρούεται με τον Καρκαβίτσα, ο οποίος τον είχε αποκαλέσει Μανδαρίνο (συμπεριλαμβάνοντας και τον Ξενοπούλο) για τις ελιτίστικες απόψεις τους με αφορμή την παράσταση της *Έντα Γκάμπλερ* του Ίψεν. Βλ. Κωστής Παλαμάς, «Οι Μαζανιέλου», εφ. *Το Άστυ*, 22.2.1899: «Ότε επήλθεν εις τον κ. Καρκαβίτσαν η πρωτότυπος, αλλά και αστεία κάπως η ιδέα, να καταγγείλη τον Χριστόν, ως κήρυκα ιδεών... αντιπατριωτικών (!), την κοινήν επί τούτω αγανάκτησιν διηρμήνευσαν οι "Καιροί", το επίσημον όργανον της αστικής ορθοδοξίας, σκυλοβρίσαντες τον νέον Ιουλιανόν Παραβάτην. Ομοίως, ότε το Πανελλήνιον έχασκε προ της ακτινοβόλου δόξης του Ολυμπιονίκου Λούη, μόνος ο Καρκαβίτσας –πρέπει να λεχθή προς έπαινόν του– εσατύρισε την πανελλήνιαν ελαφρότητα και απαίσια επροφήτευσε, με κίνδυνον να θεωρηθή ως αρχιμανδάρινος υπό των κενών νευροσπάστων της κοινής γνώμης, και να λιθοβοληθή ως προδότης υπό των διαλαλούντων τα καρναβάλια των Ολυμπιακών αγώνων ως αφετηρίαν αναγεννήσεως του Ελληνισμού».

¹¹ Το έργο με τον τίτλο «Ο Ζητιάνος (Θεσσαλικές εικόνες)» δημοσιεύτηκε στην εφ. *Εστία* σε 54 συνέχειες, από τις 9.4.1896 ως τις 8.6.1896.

¹² Α. Καρκαβίτσας, «Είς χαρακτηρισμός», εφ. *Ακρόπολις*, 23.4.1901 (= *Άπαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 4, σσ. 2012-2013).

Η αιρετική στάση του Καρκαβίτσα καλύπτει, με διάφορες αφορμές, σχεδόν όλη την περίοδο της ζωής του, αλλά δεν επαρκεί ο χώρος εδώ για να καταγραφούν όλες οι περιπτώσεις. Θα μπορούσα να συνεχίσω με πολλά ακόμη παραδείγματα, π.χ. την αιρετική του άποψη απέναντι στους εθνικούς ευεργέτες («Εθνικοί ευεργέται», εφ. *Εστία*, 31.5.1896: «Τα χτίρια δεν την ωφελούν· τα Στάδια τίποτε δεν της προσθέτουν. Αν δεν της δίνουν όπλα δεν είναι παιδιά της αληθινά και μεγαλόψυχα. [...] Δεν είναι όχι εθνικοί ευεργέται είναι πλειοδότης της δόξης των μόνων»), την επίθεση εναντίον της αυταρχικής πατριαρχικής οικογένειας, όπου ο άντρας είναι απόλυτος αφέντης της γυναίκας («Ισχυρόν φύλο», εφ. *Εστία*, 24.1.1897), την πικρή ειρωνεία με την οποία περιγράφει τις πολιτικές δοσοληψίες στο στράτευμα («Ο γάμος της Ασήμωσ», εφ. *Εστία*, 29.3.1892· αναδημοσιεύεται με τον τίτλο «Ο αποσπασματάρχης» στις *Παλιές αγάπες*), την ένταση με την οποία επικρίνει τον αρχαϊσμό στον *Αρχαιολόγο* (1903/1904), την ένστασή του, στα 1911, εναντίον της διάδοσης των σοσιαλιστικών ιδεών σε μια περίοδο κατά την οποία οι ιδέες αυτές ανθούν και θάλλουν (ο ίδιος μάλιστα έχει πυκνή αλληλογραφία με τον σοσιαλιστή Κ. Χατζόπουλο). Τότε δίνει συνέντευξη στην εφ. *Αθήναι* και δέχεται ερώτηση για τον σοσιαλισμό και το μέλλον του, και ενώ δεν διαφωνεί με αυτή την πολιτική ιδεολογία, υποστηρίζει ότι είναι πρόιμη για τον ελληνισμό, επειδή

προ παντός άλλου εγώ σήμερα λογαριάζω την Ελλάδα και τους υποδούλους της και εν όσω η Ελλάς είναι εις την κατάστασιν αυτήν φρονώ, ότι δεν επιτρέπεται να σπείρωνται τοιαύται ιδέαι, αι οποίαι τείνουν να καταστρέψουν την ιδέαν της πατρίδος. Η Ελλάς έχει υποχρεώσεις να οργανωθεί ως κράτος ισχυρόν, (το οποίον πιστεύω ότι δεν θα το καταφέρει ποτέ,) διά να ελευθερώση και τους άλλους υποδούλους.¹³

Η αντιρρητική και κόντρα στο ρεύμα στάση του Καρκαβίτσα είναι διαρκής και τον συνοδεύει μέχρι το τέλος της ζωής του, με ακριβό κάποιες φορές τίμημα, όπως ήταν ο κατ' οίκον περιορισμός και η εξόρισή του ως αντιβενιζελικού.

Είναι όμως ώρα να δοκιμάσουμε μια ερμηνεία αυτής της αντιρρητικής στάσης, που έρχεται σε βαθιά ρήξη με αντιλήψεις, πεποιθήσεις και παγιωμένα ιδεολογήματα της ελληνικής κοινωνίας.

Μια αναμφισβήτητη ερμηνευτική γραμμή για πολλές από τις αιρετικές απόψεις του είναι –το έχουν επισημάνει ορθά οι μελετητές του Καρκαβίτσα– η αθεράπευτη πατριδολατρία του, ο μεγαλοϊδεατισμός του και η μόνιμη έγνοια του για την απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών και την ένταξη των αλύτρωτων στο ελλαδικό κράτος.¹⁴ Γι' αυτό και ο Καρκαβίτσα δεν συμπαθεί τους κατοίκους του θεσσαλικού κάμπου· υποτάχθηκαν στον Τούρκο και δεν αγωνίστηκαν για την αποτίναξη του ζυγού του, όπως αντίθετα έπραξαν οι αγωνιστές στα βουνά (αυτό διαπνέει ολόκληρο το κείμενο «Η πατρίς του Ρήγα», που αναφέραμε παραπάνω). Από εκεί έλκει την προέλευσή της και η λατρεία που έχει προς τα βουνά (σύμβολα εθνικής αντίστασης και ελευθερίας) και η απέχθεια για τον κάμπο (συνδεδεμένος με την υποταγή). Είναι αποκαλυπτικό ως προς αυτή την κατεύθυνση ένα απόσπασμα από επιστολή που στέλνει από την ορεινή Άμπλιανη της Ρούμελης στον Κωνσταντίνο Χατζόπουλο, στις 23.5.1895:

¹³ Εφ. *Αθήναι*, 28.5.1911 (= *Απαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 4, σσ. 2057-2062, ιδ. 2061).

¹⁴ Βλ. τον «φάκελο» που επιμελήθηκε η Έρη Σταυροπούλου στη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία*, τόμ. 8, Αθήνα, εκδ. Σοκόλη, 1997, ιδ. σσ. 193-195.

[...] Υποθέτω πως η κοιτίς των προγόνων μου τα βουνά ήσαν και αλλοιώς δεν ημπορώ να εξηγήσω τη λατρεία μου σ' αυτά και την απέχθειά μου στον κάμπο.¹⁵

Το δεύτερο που πρέπει να έχουμε υπόψη είναι η βαθιά του επίδραση από το θετικιστικό πνεύμα της εποχής, από τον επιστημονικό υλισμό που κυριάρχησε στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, αυτό που ευρύτερα χαρακτηρίζεται ως «δαρβινικό κείμενο».¹⁶ Κατά πάσα πιθανότητα όμως ο Καρκαβίτσας δεν επηρεάστηκε τόσο (ή μόνο) από τις θεωρίες του Δαρβίνου αλλά από το έργο ενός άλλου διανοητή, εξίσου διάσημου στην εποχή του αλλά σχετικά λησμονημένου σήμερα, του Ludwig Büchner (1824-1899). Ειδικότερα φαίνεται να δέχτηκε βαθιά επίδραση από τις απόψεις που ο γερμανός διανοητής διατυπώνει στο *Kraft und Stoff* (Τυβίγγη 1855). Η εμβληματική αυτή μελέτη του Büchner συνοψίζει και επιβάλλει τις βασικές θέσεις του επιστημονικού υλισμού που κυριάρχησε στη Γερμανία του 19ου αιώνα (εκφράστηκε κυρίως από τους Ludwig Feuerbach, Karl Vogt, Jacob Moleschott κ.ά.), η οποία μεταφράστηκε και στα ελληνικά το 1882 από τον Ανδρέα Φαρμακόπουλο¹⁷ και φαίνεται πως είχε μεγάλη απήχηση ιδιαίτερα στους σπουδαστές των φυσικών επιστημών, αν κρίνουμε, τουλάχιστον, από την εκτενή αναφορά που κάνει σε αυτό το έργο στην αυτοβιογραφία του ο Γρηγόριος Ξενόπουλος.¹⁸ Ο Ξενόπουλος (φοιτητής λίγο αργότερα της φυσικομαθηματικής σχολής) αναφέρει ότι δανείστηκε το βιβλίο από τον λίγο μεγαλύτερο σε ηλικία «φοιτητή των Φυσικομαθηματικών» Νικόλαο Μοντσενίγο και περιγράφει την ανάγνωσή του ως σοκαριστική «αποκάλυψη», που τον καθόρισε για μεγάλο διάστημα. Φοιτητής των θετικών επιστημών (από την ιατρική σχολή αποφοίτησε) ήταν και ο Καρκαβίτσας, άρα το πιθανότερο ήταν πως είχε έρθει σε επαφή με το «πολύκροτο βιβλίο του Μπύχνερ» (κατά τον χαρακτηρισμό και πάλι του Ξενόπουλου).

Στη μελέτη αυτή ο Büchner, πέρα από την ακράδαντη πίστη του στην επιστημονική ερμηνεία του κόσμου (κόντρα στις μεταφυσικές ερμηνείες), διατυπώνει απόψεις που τις συναντούμε επίμονα στα πεζά του Καρκαβίτσα: τη σκληρότητα και την «ανηθικότητα» της φύσης, την ύπαρξη πανίσχυρων φυσικών νόμων στους οποίους υπόκειται και ο άνθρωπος, την καθοριστική επιρροή του φυσικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση (σωματική και συμπεριφορική) των κατοίκων και άλλα πολλά.¹⁹

Συνδυάζοντας, συνεπώς, τον αμείωτο πατριωτισμό του Καρκαβίτσα και την πιθανότατη επίδρασή του από τις υλιστικές (και αθεϊστικές) απόψεις του Büchner (αλλά και άλλων δαρβινικών και μεταδαρβινικών επιστημόνων), μπορούμε να κατανοήσουμε καλύτερα τις βλάσφημες θέσεις του για πρόσωπα της χριστιανικής θρησκείας (όπως αυτές που παρουσιάστηκαν παραπάνω), αλλά και να διαγνώσουμε καθαρότερα τις συνολικότερες προθέσεις του Καρκαβίτσα στη *Λυγερή*, στον *Ζητιάνο* και σε άλλα έργα του, που ανοίγουν το πεδίο και σε συμφραζόμενα ευρύτερα από στενές νατουραλιστικές λογοτεχνικές επιδράσεις.

Έχουμε ακόμη τη δυνατότητα να κατανοήσουμε και ειδικότερα χαρακτηριστικά του, όπως, π.χ., την εμμονή του να περιγράφει με στερεότυπα τους κατοίκους των διαφορετικών

¹⁵ *Απαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 4, σ. 2097.

¹⁶ Βλ. Τζίνα Πολίτη, «Δαρβινικό κείμενο και *Η Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη (Πρόταση ανάγνωσης)», *Συνομιλώνοντας με τα κείμενα*, Αθήνα, Άγρα, 1996, σσ. 155-181.

¹⁷ Βλ. Louis Büchner, *Δύναμις και ύλη. Κοινοφελείς μελέται επί της φυσικής και φιλοσοφικής ιστορίας μεταγλωττισθείσαι υπό Ανδρέου Π. Φαρμακοπούλου Σπουδαστού της εν Παρισίοις Ιατρικής Σχολής*, Αθήνησι, εκ του τυπογραφείου των «Νέων Ιδεών», 1882.

¹⁸ Βλ. το κεφ. «Η επίδρασις ενός βιβλίου», στο Γρηγορίου Ξενόπουλου, *Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα. Αυτοβιογραφία*, Απαντα, τόμ. 1, Αθήνα, Μπίρης, 1958, σσ. 131-136.

¹⁹ Βλ. ιδιαίτερα το κεφάλαιο «Το αυτεξούσιον», στη μετάφραση του Φαρμακόπουλου, ό.π. (σημ. 17), σσ. 313-326.

περιοχών της Ελλάδας, ανάλογα με τον τόπο στον οποίο ζουν. Αρκούν λίγα παραδείγματα σχετικά με το πώς παρουσιάζει τους κατοίκους του θεσσαλικού κάμπου. Η υποτίμηση του Καρκαβίτσα προς τους Καραγκούνηδες του θεσσαλικού κάμπου είναι διάχυτη στο έργο του. Η άμεση εμπειρία του από την πεδινή Θεσσαλία προέρχεται από τη σύντομη διαμονή του ως γιατρού στη Λάρισα, από την 1.6.1891 ως τον Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου, αφού στις 5.10.1891 προσλήφθηκε ως υγειονομικός γιατρός στο ατμόπλοιο «Αθήναι». Κατά το διάστημα που διαμένει στη Θεσσαλία γνωρίζει το μεγαλύτερο τμήμα της, με συνεχείς μετακινήσεις στον Κίσαβο, στα Τρίκαλα, στα Φάρσαλα, στο Βελεστίνο κ.α. Και τις εντυπώσεις του τις καταγράφει σε αρκετά κείμενα, λογοτεχνικά, ταξιδιωτικά και λαογραφικά, τα οποία δημοσιεύει στην εφημερίδα *Το Άστυ* και στο περιοδικό *Εστία*. Σε όλα αυτά τα κείμενα ο Καρκαβίτσας παρουσιάζει τα πρόσωπα που συναντά ή πλάθει με στερεότυπα σχετιζόμενα με τον τόπο της καταγωγής τους και την επίδραση που ο τόπος άσκησε στον χαρακτήρα τους, αποδεικνύοντας έτσι τις οφειλές του στο θετικιστικό πνεύμα της εποχής του και στις θεωρίες του Büchner. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι ο τίτλος του πρώτου μέρους του *Ζητιάνου* στη δημοσίευσή του στην εφ. *Εστία* ήταν «Κάθε τόπος και άνθρωπος» (στην αυτοτελή έκδοση το μετέτρεψε σε «Το συναπάντημα»). Ενώ, συνδυάζοντας την έμμονη ιδέα του για την ανάγκη εθνικών αγώνων και την απέχθειά του για τον κάμπο, που κατά την αντίληψή του ώθησε τους κατοίκους στην εθνική υποταγή, μπορούμε να κατανοήσουμε από πού πηγάζουν οι χαρακτηρισμοί του για το «επτοημένον ήθος του» των Καραγκούνηδων και για το «το ζώδες ύφος»²⁰ των γυναικών του κάμπου καθώς και άλλους πολλούς παρόμοιους που συναντούμε στον *Ζητιάνο*.

Βιβλιογραφία

- Καρκαβίτσας, Ανδρέας: *Άπαντα*, τόμ. 1-4. Παρουσίαση Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Εισαγωγή-επιμέλεια Νίκη Σιδερίδου. Αθήναι, εκδ. οίκος, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1973.
- Καρκαβίτσας, Α.: *Τα άπαντα*. Αναστύλωση και έκρινε Γ. Βαλέτας, τόμ. 1-5. Αθήναι, εκδ. οίκος Χρήστος Γιοβάνης, 1973.
- Σιδερίδου, Νίκη: «Η βιβλιογραφία Α. Καρκαβίτσα». Αθήνα 1973 (ανάτυπο από τα *Άπαντα*, τόμ. 4).
- «Επιστολαί προς το "Άστυ". Τα Κράβαρα του κ. Καρκαβίτσα». Εφ. *Το Άστυ*, 21.1.1891.
- Ξ., Υμέτερος: «Παράνοια και παραλογισμός». Εφ. *Καιροί*, 30.12.1895.
- Ξενόπουλος, Γρηγόριος: «Η ζωή μου σαν μυθιστόρημα. Αυτοβιογραφία», *Άπαντα*, τόμ. 1. Αθήνα, Μπίρης, 1958: 55-363.
- Παλαμάς, Κωστής: «Οι Μαζανιέλου». Εφ. *Το Άστυ*, 22.2.1899.
- Πολίτη, Τζίνα: «Δαρβινικό κείμενο και *Η Φόνισσα* του Παπαδιαμάντη (Πρόταση ανάγνωσης)», *Συνομιλώντας με τα κείμενα*. Αθήνα, Άγρα, 1996: 155-181.
- Σταυροπούλου, Έρη: «Ανδρέας Καρκαβίτσας», στη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία*, τόμ. 8. Αθήνα, εκδ. Σοκόλη, 1997: 174-217.
- «Τρέλλας συμπτώματα». Εφ. *Καιροί*, 15.4.1896.
- Büchner, Louis: *Δύναμις και ύλη. Κοινοφελείς μελέται επί της φυσικής και φιλοσοφικής ιστορίας* μεταγλωττισθείσαι υπό Ανδρέου Π. Φαρμακοπούλου Σπουδαστού της εν Παρισίοις Ιατρικής Σχολής. Αθήνησι, εκ του τυπογραφείου των «Νέων Ιδεών», 1882.

²⁰ Και οι δύο χαρακτηρισμοί από το «Θεσσαλικάί εικόνες. Μεγάλη πανήγυρις», *Εστία*, τόμ. 32, αρ. 42 (20.10.1891) 234 (= *Άπαντα*, ό.π. (σημ. 1), τόμ. 4, σσ. 1710-1717).